

DOI 10.26886/2520-7474.3(29)2018.6

UDC 291.7

AN ORTHODOX ACTIVISM: BLOGGERS AND ACTIONEERS

A. V. Fomenko

Dragomanov National Pedagogical University, Ukraine, Kyiv

The article notes that the development of Orthodox activism in the former Soviet Union came at the time of socio-political transformations, which radically changed the thinking of former Soviet citizens. The purpose of the article is revealing the characteristics of the phenomenon of modern Orthodox activism, including the example of Orthodox bloggers and Orthodox actioneers. It is proved that the process of updating the phenomenon Orthodox activism influenced by the following factors: the growth of nationalist, fundamentalist and revisionist view of history and present, separated from church tradition interpretation of the Orthodox Faith; the low level of religious awareness of most Orthodox activists, political ambitions of their leaders and some church hierarchs; growing among Orthodox believers eschatological frustration before globalization, whose phenomenon was often perceived in their environment as a sign of „end time”; indirect influence of the postmodern culture. It is shown that in their actions, Orthodox activists use images appealing to unconscious levels of the psyche of viewers and deep emotional reactions. It was investigated that Orthodox bloggers and actioneers represent a combination of modern information technologies and religious fundamentalism.

Key words: Orthodox activism, Orthodox bloggers, Orthodox actioneers, political Orthodoxy, religious fundamentalism.

Фоменко А. В. Православний активізм: блогери та акціоністи / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна, Київ

У статті відзначено, що розвиток православного активізму на теренах колишнього СРСР припав на часи суспільно-політичних трансформацій, які докорінно змінили мислення колишніх радянських громадян. Мета статті полягає у розкритті особливостей явища сучасного православного активізму, зокрема на прикладі блогерства й акціонізму. Доведено, що на процес актуалізації феномену православного активізму вплинули такі фактори: зростання націоналістичних, фундаменталістських і ревізійністських поглядів на історію та сьогодення, відірвана від церковної традиції інтерпретація православного віровчення; низький рівень релігійної обізнаності більшості православних активістів, політичні амбіції їх лідерів та деяких ієрархів церкви; зростаюча серед православних віруючих есхатологічна фрустрація перед глобалізацією, феномен якої часто сприймався в їх середовищі як ознака «останніх часів»; опосередкований вплив культури постмодерну. Показано, що у своїх акціях православні активісти використовують образи, що апелюють до несвідомих рівнів психіки глядачів і глибокої емоційної реакції. Досліджено, що православні блогери й акціоністи представляють собою поєднання сучасних інформаційних технологій і релігійного фундаменталізму.

Ключові слова: православний активізм, православні блогери, православні акціоністи, політичне православ'я, релігійний фундаменталізм.

У сучасному релігієзнавстві важливим питанням для розгляду політичного православ'я як феномену культури постмодерну

залишається таке неоднозначне явище, як православний активізм. Форм вияву цього феномену дуже багато: від діяльності православних братств, спільнот короговиносців, борців з ідентифікаційними номерами до православних акціоністів та блогерів. Найчастіше до православних активістів зараховують рішуче налаштованих мирян, що намагаються відкрито демонструвати свою релігійну та громадянську позицію у сучасному світі. Проблематика дослідження цього питання полягає у відносно сучасній природі його актуалізації. Виникнувши після розпаду СРСР, православний активізм став самобутнім явищем, що не мало під собою історичного чи культурного підґрунтя. Багато в чому діяльність православних активістів можна розглядати як вияв релігійного фундаменталізму. Це легко підтверджується тим фактом, що досліджуване явище актуалізувалося серед доволі специфічних верств населення, сформувавши власну категоріальну матрицю, яка багато в чому відрізняється від офіційного вчення церкви. Характерною особливістю релігійних переконань православних активістів є вільна інтерпретація канонів і традицій церкви, що базується на відсутності систематичних богословських знань. Більшість з adeptів описаного феномену є нещодавно наверненими віруючими, діяльність яких слабо контролюється з боку церкви.

Мета статті полягає у розкритті особливостей явища сучасного православного активізму, зокрема на прикладі блогерства й акціонізму.

Зародження руху православних активістів слід зараховувати до кінця 80-х та у початку 90-х років минулого століття. Важливо зазначити, що цей процес починався однаково на всій території юрисдикції РПЦ та був пов'язаний зі зростанням тенденції до розвитку націоналістичних і фундаменталістських настроїв у суспільстві [2, с. 25]. Як відомо, релігійний фундаменталізм найчастіше актуалізується у суспільстві, у якому відсутні категорії соціальної ідентичності. У такому

ключі гуртування за православною церковною ідентичністю виступало ще одним принципом приналежності до певної культурної парадигми, орієнтацію на яку вибирали прихильники радикального традиціоналізму. Ці процеси були своєрідною консервативною реакцією на лібералізацію суспільства, що відбувалася після розпаду радянської системи, ринкову економіку та західну культуру, що популяризувалася на теренах колишнього СРСР. Взагалі, період розпаду радянської системи був часом бурхливих політичних змін, коли суспільне життя колишнього радянського простору знов ожило після 70-ти років політичного та релігійного вакууму. На політичній сцені з'явилося багато організацій, союзів, братств і партій, що проголошували себе носіями «традиційної моралі» та прагнули «відродити традиційні устої святої Русі». Саме до цього часу зараховують появу таких відомих радикально-православних організацій, як «Союз православних корогвоносців» (СПК), православні об'єднання «Радонеж» і «Русь православна», «Союз православних громадян» (СПГ) [там само, с. 27].

На теренах України організації православних активістів надавали перевагу формату «духовних братств» (скоріш за все, таке формулювання було пов'язано з давньою українською традицією створення церковних братств у часи після проголошення Берестейської унії). Першим із таких братств стало «Об'єднання православних братств України та Росії», що було засновано в Артемівську в 1992-му році. У 2007-му році ця організація змінила назву на «Союз православних братств України та Росії». У рамках цієї організації існувало декілька окремих формацій, об'єднаних спільною ідеологією, в основу якої були покладені: православ'я, монархізм, призив до покаяння у гріху царевбивства, єдність руських народів, боротьба з ідентифікаційними номерами та електронними паспортами

[6, с. 284]. Зрозуміло, що такий «стандартний набір» ідеологічних кліше виявляє прихильників релігійного фундаменталізму, локальною версією якого стало політичне православ'я. В ідеологічному дискурсі політичний аспект риторики прихильників цих організацій превалював над релігійним, але самоідентифікація їх членів із православ'ям залишалася найголовнішим пріоритетом. З огляду на те, що членами цих братств часто ставали люди далекі від базових основ теологічної освіти, легко зрозуміти, що свою православну приналежність вони розуміли в сенсі політичної або національної приналежності.

Важливо зазначити, з яким саме ідеологічним конструктом мали справу представники цих релігійно-політичних організацій. Цей аспект доволі яскраво ілюструє як рівень їх релігійної обізнаності, так і ступінь політичної забарвленості релігійних переконань прихильників православного активізму. Класичними прикладами політичного переосмислення були популярні серед православних активістів гасла «росіянин, значить православний» і «в пеклі демократія, а на небі царство» [2, с. 25]. Ці гасла доволі наочно і переконливо демонструють рівень релігійної та політичної обізнаності представників цих організацій і рівень їх ототожнення власної релігійності з характерною політичною та національною ідентичністю. Для розуміння такої фіксації православних активістів на факторі національної ідентичності слід зазначити, що популярним у їх середовищі залишався традиційний для російської релігійної свідомості наратив про «богообраність російського народу». Найпалкішим апологетом «богообраності» в 90-ті роки ХХ століття став відомий тогочасний проповідник архімандрит Амвросій (Юрасов). Характерною особливістю його риторики був феномен переосмислення біблійного наративу, де місце обраного Богом єврейського народу займали саме росіяни [там само, с. 120]. Слід згадати, що схожі спроби «адаптації» християнства до норм

соціокультурних та політичних реалій відбувалися в часи нацистської диктатури у Німеччині.

Нерідко організації православних активістів діяли під егідою окремих церковних структур (найчастіше єпархій чи монастирів) та отримували благословення на свою діяльність від окремих церковних ієрархів. Серед ієрархів РПЦ благословення діяльності радикальних угруповань православних активістів надавали митрополит Іоанн (Сничев) та єпископ Тихон (Ємельянов), що нині перебуває на кафедрі Новосибірського митрополита [там само, с. 25]. Напрямок суспільної активності цих релігійно-політичних об'єднань протягом 90-х років часто кардинально змінювався. Курс дрейфував від створення власних політичних партій для балотування до Державної думи Росії та розробки законодавства, що захищало би національні, традиційні та релігійні принципи до проведення хресних ходів, пікетів, акцій, на меті яких стояли доволі різні цілі [там само, с. 27]. У цьому ключі особливої уваги заслуговують акції «Союзу православних корогвоносців», заходи якого часто балансували між постмодерністськими перформансами та акціями «союзу безбожників» антирелігійних п'ятирічок 1930-х років. Форми актуалізації їх активності широко варіювалися: від хресних ходів із закликом до «покаяння за гріх царевбивства» та шанування поминальних дат, присвячених загибелі царської родини, до провокаційних акцій погромного характеру на кшталт нападу на гей-паради, пікетування концертів і спалювання портретів окремих представників музичної естради, символічних акцій проти теорії Дарвіна та атеїзму, спалювання книжок про Гарі Поттера та багато іншого [скажімо, див.: 7; 10; 11; 12]. Слід зазначити, що діяльність «Союзу православних корогвоносців» не завжди корелює з магістральною політикою ієрархії РПЦ. Їх активність дуже часто зазнає критики як з боку представників офіційної церкви, так і з боку

представників громадських організацій [5]. На прикладі цього квазірелігійного угруповання можна побачити, як релігійні переконання активно змішуються з обскурантистськими політичними уявленнями та поступово перетворюють їх носіїв на релігійних фундаменталістів. Організації на кшталт «Союзу православних корогвоносців» використовують цю підміну понять для популяризації своїх ідей, втілюючи їх у життя через формат акцій, далеких від православної традиції.

Розглядаючи феномен православного активізму на теренах України, варто зазначити, що тут форми його актуалізації мали відмінний від російського характер та переслідували інші цілі. Насамперед, православні активісти в Україні фокусували свою увагу на іншій суспільно-політичній проблематиці. На відміну від своїх російських колег, українські активісти вважають джерелом «нападу на православ'я» не правозахисні організації чи популярних діячів західної естради, а конкуруючі з УПЦ церковні структури. Магістральним напрямком боротьби православних активістів в Україні стала боротьба з «релігійною експансією» «розкольників», католиків та греко-католиків. Дещо менш популярним напрямком діяльності була боротьба проти глобалізації та електронного кодування (ІПН) [6, с. 284]. Цей факт наочно ілюструє те, що політичне православ'я як суто політичне явище завжди орієнтується на соціокультурні обставини, обираючи «ворогів» серед тих організацій, які, на думку його апологетів, становлять потенційну загрозу та готують «напад на православ'я».

Слід зазначити, що на формат діяльності православних активістів в Україні вплинула відсутність фактору тісної взаємодії держави та церкви. Позбавлена фінансування та силової підтримки з боку держави, діяльність православних активістів в Україні мала доволі стриманий та одноманітний характер. Крім того, низька популярність

проросійської риторики та її критика в українському суспільстві стали запорукою існування незначної кількості прибічників православного активізму. Магістральним форматом діяльності православних активістів в Україні стали хресні ходи, пікети, марші незгодних. Наймасштабнішою акцією за всю історію православного активізму в нашій країні став п'ятитисячний пікет проти вступу України до НАТО, що відбувся у грудні 2005-го [1]. Крім того, православні активісти організували масштабні акції протесту проти візиту до України папи римського Івана Павла II (який був канонізований Католицькою церквою у 2014 р.), що відбувся у 2001-му році [8]. Іншим популярним приводом для пікетної активності стала боротьба з системою електронного кодування, яку вони ототожнюють з «електронним концтабором». Найпопулярнішою персоною українського православного активізму можна вважати одесита Валерія Каурова, що за благословенням активного апологета «Російського світу», одеського митрополита Агафангела, організував політичні мітинги та акції антинатовського та антиукраїнського характеру [6, с. 285].

Динамічний розвиток інформаційних технологій та суспільно-політичних процесів у першій половині 2000-х років став причиною виникнення нових форм актуалізації політичного православ'я. Насамперед, серед цих форм актуалізації слід зазначити православних блогерів та православних акціоністів. Якщо перший феномен напряму залежить від поширення сучасних інформаційних технологій і ступеня залучення до їх використання православних віруючих, то на другий опосередковано вплинули соціокультурні реалії пострадянської дійсності. Звісно, що обидва явища можна вважати складовими частинами православного активізму, але, для детальнішого розуміння їх феноменології, необхідно розглянути кожне із них окремо. Так, виникнення феномену православного блогерства слід співвідносити зі

стартом розвитку інформаційних технологій на просторі країн колишнього СРСР і появою перших релігійних ресурсів у російськомовному сегменті мережі Інтернет. Перший православний сайт у російськомовному сегменті мережі з'явився в 1996-му році, започаткувавши процес активного використання віртуального простору православними віруючими [4]. Важко встановити, які саме релігійні ресурси стояли біля витоків цього процесу, але необхідно зазначити, що найпопулярнішим православним сайтом описаного періоду став відомий портал pravoslavie.ru, що існує з 1999-го року. Його роботою займаються офіційні представники патріархії з базою у московському Стрітенському монастирі. У той же час, сайти містили переважно інформаційний контент та не були полем активної соціальної взаємодії православних віруючих. Місцем актуалізації діяльності православних блогерів стали не офіційні сторінки церкви чи церковні форуми, а простір популярної в першій половині 2000-х років блог-платформи Live Journal, на якій і публікували свої матеріали головні апологети політичного православ'я з числа православних блогерів.

Досліджуючи феномен православних блогерів, необхідно зосередити увагу всього на декількох особистостях, діяльність яких дає право констатувати факт їх причетності до вияву феномену політичного православ'я. Особливо цікавою з цього приводу є фігура православного активіста та блогера Кирила Фролова. Феномен названого блогера являє собою унікальне явище через те, що його активність подеколи набуває доволі екстравагантних форм. Магістральною формою його маніфестації власних релігійних переконань є розлогі патетичні тексти на «класичні» для політичного православ'я теми: «напади на православ'я», боротьба з ЛГБТ активістами, питання моралі та етики. Необхідно зазначити, що часто блогер публікує матеріали, які мають відверто політичний характер.

Наприклад, низка свіжих матеріалів на його сторінці присвячена спробі осмислення російсько-українського конфлікту в релігійному ключі [3]. Будучи фігурою, що суттєво впливає на формування політико-соціального дискурсу у блогосфері, Фролов доволі часто використовує агресивну риторичку, що межує з релігійним або національним шовінізмом [9]. Розглядаючи приклад Фролова, виникає враження, що православні блогери позиціонують себе захисниками православ'я у віртуальному просторі. Їх активність – яскравий приклад поєднання сучасних інформаційних технологій і релігійного фундаменталізму. Звісно, що, розглядаючи це явище без упередженої оптики, виникає почуття абсурдності такого роду феноменів. У той же час, при використанні постмодерністської парадигми це почуття зникає і діяльність суб'єктів на кшталт Фролова починає сприйматися як оригінальна форма «практики себе».

Але феномен православного блогерства не є кінцевою формою розвитку ідеології політичного православ'я. Необхідність «захищати істинну віру» від нападів сучасності стала запорукою виникнення іншої оригінальної форми соціальної активності серед віруючих. Низький рівень зацікавленості пересічних віруючих у внутрішньому житті церкви, яке мало змінилося з радянських часів, вплинув на розвиток нової тенденції у російському релігійному житті, що виявила себе у спробах активної протидії сучасному світу. Характерним прикладом такої активності може слугувати феномен православних акціоністів. Їх діяльність багато в чому співпадає з діяльністю православних активістів, відрізняючись лише тим, що православні акціоністи для проведення своїх заходів часто використовують методологію, типову для постмодерністської естетики.

Найяскравішим прикладом вияву феномену православного акціонізму є квазірелігійна організація «Божа Воля», заснована у 2012-

му році московським православним активістом Дмитром Цоріоновим (Ентео). Як пояснює сам Цоріонов, організація активного спротиву з боку віруючих стала наслідком скандалу, спричиненого акцією панк-гурту «Pussi Riot» у Храмі Христа Спасителя. Свої суспільно-політичні погляди Ентео та його прибічники оформили у вигляді програми організації «Божа Воля». Ідеологічний характер цієї програми не видається чимось оригінальним на тлі описаної вище ідеологічної бази політичного православ'я. Ключовими напрямками активності Ентео визнає підтримку церкви в розповсюдженні православ'я, відродження Росії як православної імперії, боротьбу з усім «нетрадиційним» тощо.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що розвиток православного активізму на теренах колишнього СРСР прийшовся на часи серйозних суспільно-політичних трансформацій, багато з яких докорінно змінили мислення колишніх радянських громадян. На процес актуалізації феномену православного активізму вплинув ряд важливих факторів. Перш за все, це зростання націоналістичних, фундаменталістських і ревізійністських поглядів на історію та сьогодення, відірвана від церковної традиції інтерпретація православного віровчення. По-друге, низький рівень релігійної обізнаності більшості православних активістів, політичні амбіції їх лідерів та деяких ієрархів церкви. Крім того, важливу роль відіграла зростаюча серед православних віруючих есхатологічна фрустрація перед глобалізацією, феномен якої часто сприймався в їх середовищі як ознака «останніх часів». Останнім важливим фактором став опосередкований вплив культури постмодерну, яка вплинула не тільки на форму проведення акцій православних активістів, а й на механіку формування релігійно-політичних конструктів, притаманних політичному православ'ю.

У висновках нашої статті також відзначимо, що, окрім використання ідеологічних конструктів, політичне православ'я

запозичує у постмодерну і деякі форми образотворчого мистецтва. Так, акції багатьох угруповань православних активістів за методологією є тотожними до таких форм вияву постмодерністської естетики, як перформанс чи гепенінг. На думку апологетів політичного православ'я, діяльність таких об'єднань, як «Союз православних корогвиносців» чи «Божа Воля» спрямована на пропаганду православ'я та «традиційних цінностей». Водночас акції, які вони проводять, часто спрямовані на заволодіння увагою пересічних глядачів і залучення їх до участі. У рамках своїх акцій православні активісти використовують образи, що апелюють до несвідомих рівнів психіки глядачів. Використання подібних прийомів, нетипових для православної традиції, направлене на виклик глибокої емоційної реакції. Цей метод споріднює таку діяльність православних активістів із інтерактивними богослужіннями протестантів-харизматів або виступами художників-концептуалістів. Використання методології постмодерну та характерних мистецьких форм дозволяє стверджувати, що феноменологія політичного православ'я актуалізується в формах, притаманних постмодерністській естетиці, а отже, політичне православ'я зазнало значного впливу культури постмодерну.

Література:

- 1. В Киеве состоялись акции протеста против вступления в НАТО [Електронний ресурс] // Православие.ru. – 2005. – Режим доступу : <http://www.pravoslavie.ru/news/15355.htm>.*
- 2. Верховский А. Политическое православие: русские православие националисты и фундаменталисты, 1995 – 2001 / А. Верховский. – М.: СОВА, 2003. – 316 с.*
- 3. Ильинский П. Фролов Кирилл Александрович – лидер «Ассоциации православных экспертов», заведующий отделом Украины*

Института стран СНГ / П.Ильинский [Электронный ресурс] // Портал Credo.ru. – 2006. – Режим доступа: <http://www.portal-credo.ru/site/?act=rating&id=28>.

4. Каррыев Б. ИТ-революция: Хроники 1904-2014 [Электронный ресурс] / Б. Каррыев // SIBIS. – 2013. – Режим доступа: https://books.google.com.ua/booksid=0eBKAgAAQBAJ&pg=PT340&hl=ru&source=gbs_selected_pages&cad=3#v=onepage&q&f=false.

5. Кислина И. Кто такие православные хоругвеносцы? / И.Кислина, К.Кириллова [Электронный ресурс] // pravmir.ru. – 2012. – Режим доступа: <http://www.pravmir.ru/kto-takie-pravoslavnye-horugvenoscy/>.

6. Посредников Д. Политическое православия в Украине / Д. Посредников // Гілея: науковий вісник. – 2013. – №77. – С. 283 – 285.

7. Православные «похоронили» в Москве игрушечную обезьяну [Электронный ресурс] // Газета.Ru. – 2007. – Режим доступа: http://www.gazeta.ru/news/lenta/2007/10/14/n_1128804.shtml.

8. Скоропадский А. Папу римского в Украине ждут грекокатолики и акции протеста / А. Скоропадский [Электронный ресурс] // Релігія в Україні. – 2013. – Режим доступа: http://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/21321-papu-rimskogo-v-ukraine-zhdut-grekokatoliki-i-akcii-protesta.html.

9. Филатов В. П. Расколдовывание мира / В. П. Филатов [Электронный ресурс] // Энциклопедия эпистемологии и философии науки. – 2009. – Режим доступа: <http://consigliere-rpc.livejournal.com/3004155.html>.

10. Хоругвеносцы сожгли книгу о Гарри Поттере [Электронный ресурс] // Союз православных хоругвеносцев. – 2007. – Режим доступа: <http://pysskie.org/novosti/2007/novosti-011007.shtml>.

11. Хоругвеносцы сожгли портреты Мадонны и Pussy Riot у Храма Христа Спасителя [Электронный ресурс] // Вести.ru. – 2012. – Режим доступа: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=874157>.

12. Шведов А. Гей-парад не прошел / А. Шведов [Электронный ресурс] // Российская газета. – 2006. – Режим доступа: <http://www.rg.ru/2006/05/29/gey-parad.html>.

References:

1. V Kieve sostoyalis aktsii protesta protiv vstupleniya v NATO [Elektronnyj resurs] // Pravoslavie.ru. – 2005. – Rezhym dostupu : <http://www.pravoslavie.ru/news/15355.htm>.

2. Verkhovskiy A. Politicheskoe pravoslavne: russkie pravoslavne natsionalisty i fundamentalisty, 1995 – 2001 / A.Verkhovskiy. – M.: SOVA, 2003. – 316 s.

3. Ilinskiy P. Frolov Kirill Aleksandrovich – lider “Assotsiatsii pravoslavnykh ekspertov”, zaveduyushchiy otделom Ukrainy Instituta stran SNG / P.Ilinskiy [Elektronnyj resurs] // Portal Credo.ru. – 2006. – Rezhym dostupu: <http://www.portal-credo.ru/site/?act=rating&id=28>.

4. Karryev B. IT-revolyutsiya:Khroniki 1904-2014 [Elektronnyj resurs] / B.Karryev // SIBIS. – 2013. – Rezhym dostupu: https://books.google.com.ua/booksid=0eBKAgAAQBAJ&pg=PT340&hl=ru&source=gbs_selected_pages&cad=3#v=onepage&q&f=false.

5. Kislina I. Kto takie pravoslavnye khorugvenostsy? / I. Kislina, K. Kirillova [Elektronnyj resurs] // pravmir.ru. – 2012. – Rezhym dostupu: <http://www.pravmir.ru/kto-takie-pravoslavnye-xorugvenoscy/>.

6. Posrednikov D. Politicheskoe pravoslaviya v Ukraine / D. Posrednikov // Ghileja: naukovyj visnyk. – 2013. – №77. – S. 283 – 285.

7. Pravoslavnye «pokhoronili» v Moskve igrushechnuyu obezyanu [Elektronnyj resurs] // Gazeta.Ru. – 2007. – Rezhym dostupu: http://www.gazeta.ru/news/lenta/2007/10/14/n_1128804.shtml.

8. Skoropadskiy A. *Papu rimskogo v Ukraine zhdut grekokatoliki i aktsii protesta* / A. Skoropadskiy [Elektronnyj resurs] // *Relighija v Ukrajinu*. – 2013. – Rezhym dostupu:

http://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/21321-papu-rimskogo-v-ukraine-zhdut-grekokatoliki-i-akcii-protesta.html.

9. Filatov V. P. *Raskoldovyvanie mira* / V. P. Filatov [Elektronnyj resurs] // *Entsiklopediya epistemologii i filosofii nauki*. – 2009. – Rezhym dostupu: <http://consigliere-rpc.livejournal.com/3004155.html>.

10. *Khorugvenostsy sozhgli knigu o Garri Pottere* [Elektronnyj resurs] // *Soyuz pravoslavnykh khorugvenostsev*. – 2007. – Rezhym dostupu: <http://pycckie.org/novosti/2007/novosti-011007.shtml>.

11. *Khorugvenostsy sozhgli portrety Madonny i Pussy Riot u Khrama Khrista Spasitelya* [Elektronnyj resurs] // *Vesti.ru*. – 2012. – Rezhym dostupu: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=874157>.

12. *Shvedov A. Gey-parad ne proshel* / A. Shvedov [Elektronnyj resurs] // *Rossiyskaya gazeta*. – 2006. – Rezhym dostupu: <http://www.rg.ru/2006/05/29/gey-parad.html>.